

ФІЛОЛОГІЯ

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'1:81'373.7–115:168.522

Ірина Ануріна
(м. Кременчук, Україна)

ФІЛОСОФСЬКЕ, ПСИХОЛОГІЧНЕ, ЕСТЕТИЧНЕ, ЕТИЧНЕ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ КРАСА В БРИТАНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ СПІЛЬНОТАХ

У статті розглядаються концепти BEAUTY, SCHÖNHEIT, КРАСА і КРАСОТА в британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурних спільнотах відповідно. Автор досліджує філософське, психологічне, естетичне, етичне та культурологічне підґрунтя концепту в зіставлюваних мовах, порівнює особливості уявлень та сприйняття прекрасного носіями чотирьох мов, встановлює спільні та відмінні риси світосприйняття та мовної картини світу представників слов'янських та германських народів, а також визначає універсальні та унікальні явища в зіставлюваних лінгвокультурах.

Ключові слова: *концепт, лінгвокультурологія, мовна картина світу, ментальність, лінгвокультурна спільнота.*

В этой статье рассматриваются концепты BEAUTY, SCHÖNHEIT, КРАСА и КРАСОТА в британском, немецком, украинском и русском лингвокультурном обществах соответственно. Автор исследует философскую, психологическую, эстетическую, этическую и лингвокультурологическую основы концепта в сопоставленных языках, сравнивает особенности представлений и восприятия прекрасного носителями четырех языков, устанавливает общие и отличительные черты мировоззрения и языковой картины мира представителей славянских и германских народов, а также определяет универсальные и уникальные явления в сопоставляемых лингвокультурах.

Ключевые слова: *концепт, лингвокультурология, языковая картина мира, ментальность, лингвокультурное общество.*

The article deals with researching the concepts BEAUTY, SCHÖNHEIT, КРАСА and КРАСОТА in British, German, Ukrainian and Russian linguocultures accordingly. The author studies philosophical, psychological, aesthetic, ethical and linguoculturological bases of the concept in the contrasted languages, compares peculiarities of perception of the beautiful by the native speakers of four languages, defines common and divergent features of the worldview and language world picture of Slavonic and German nations, establishes universal and unique phenomena in the contrasted linguocultures.

Key words: *concept, linguoculturology, language picture of the world, mentality, linguocultural society.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістики особливо актуальними постають питання взаємодії мови і мислення, мови і культури, мови й етносу. Оскільки мислення посідає чільне місце у процесі формування мовної картини світу, важливу роль у лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть відіграє когнітивний напрям, за допомогою якого функціонування мови розглядається як різновид пізнавальної діяльності. Саме тому зараз стрімко розвивається лінгвокультурологія – наука, що вивчає й описує «кореспонденцію мови й культури в синхронній взаємодії» [12], де в ролі об'єктивних елементів культури виступає вся сукупність традиційних мовних одиниць. Суб'єктивні елементи культури, реалізовані в мові, отримали назву лінгвокультурних концептів [17]. У лінгвістиці культурний концепт є основною одиницею, що інтегрує в собі мову й культуру в їх взаємопроникненні. Концепт характеризується комплексом значень, яких набуває мовний знак, експлікуючи національно значимий смисл [4].

Такі загальнолюдські цінності, як *істина, добро, краса, а також свобода, мир, гуманність, гідність, честь, справедливість* тощо – це скрижалі, на які спирається буття людства та які є обов'язковою умовою його існування [22, с. 652]. Ці поняття широко репрезентуються в концептах, які «акумулюють принципово важливі для людини знання

про світ» [14, с. 199]. Ключові концепти культури займають важливе місце в колективній мовній свідомості, тому їхнє дослідження стає надзвичайно актуальною проблемою [6].

Розуміння концепту КРАСА є невід'ємною частиною формування свідомості людини, її бачення світу. Прекрасне – центральна категорія естетики, у якій знаходять оцінку явища дійсності, твори мистецтва, які дають людині відчуття насолоди, втілюють у предметно-чуттєвій формі свободу й повноту творчих і пізнавальних сил та здатностей людини в усіх сферах суспільного життя: трудовій, соціально-політичній, духовній та ін. Це найвища естетична цінність, яка збігається з уявленнями людини про досконалість або про те, що вдосконалює життя. Прекрасне – основна позитивна форма естетичного освоєння дійсності. У ній знаходить своє безпосереднє відображення естетичний ідеал. Найбільш близькі за значенням поняття: гармонійне, досконале, краса, гарне, вродливе, яскраве.

Незважаючи на універсальність згаданого поняття, були зроблені лише окремі спроби аналізу концепту КРАСА в українській мові (О. Цапок, Л. Щербачук [23; 24]), російській та англійській мовах (Ю. Бокова, Ю. Мещерякова, Г. Садриєва [4; 14; 16]), у німецькій та російській мовах (Н. Летуновська [13]). Відсутність фундаментальних праць з порівняння репрезентації зазначеного концепту в чотирьох запропонованих мовах зумовлює актуальність цієї розвідки. Первинний аналіз концепту передбачає встановлення філософських, психологічних, естетичних, етичних та лінгвокультурологічних особливостей його сприйняття носіями різних національних мов, адже саме національно-специфічні прототипи, категорії та реалії викликають на сьогодні особливий інтерес, адже національна ментальність формується конкретними чинниками матеріального життя етносу.

«Національний характер віддзеркалюється найбільш повно й багатогранно в національній культурі, яка виражає етнічну своєрідність народу. Через культуру розкривається зміст і особливості національно характеру. У національному характері, у свою чергу, відображаються досягнення загальнолюдської

культури. Образ світу, який формується в носіїв різних мов і культур у процесі осягнення ними його різноманіття, накладає відбиток на мову. Логіка національних мов включається у процес інтерпретації й вербальної трансляції досвіду» [12, с. 188].

Через історичні, географічні й етнопсихолінгвістичні особливості народів картина світу завжди характеризується національно-культурною специфікою, що встановлюється на тлі загальнолюдської єдності у світосприйнятті. Одним з аспектів картини світу є ціннісна картина світу – система значущих пріоритетів у розумінні дійсності й норм поведінки, які впливають з цього. З позицій естетичних цінностей правомірно виділяти у якості аспекту картини світу ціннісно-естетичну картину світу [14]. Однією з найважливіших характеристик оцінки є її орієнтації не на об'єктивні характеристики дійсності, а на суб'єктивно значущі параметри класифікації світу.

В історії культури й філософії сприйняття краси розглядалося крізь призму взаємовідносин об'єктивного й суб'єктивного, природного й суспільного, фізичного й метафізичного, земного й божественного. Питання про джерело прекрасного виявилось одним із найскладніших. Розвиток різноманітних наук вплинув на те, що в історії естетичного розуміння сформувалася стала тенденція, пов'язана з вірою в можливість «виміряти», піддати науковому аналізу параметри прекрасного, знайти ідеальну геометричну основу, «першоелемент» краси, надавши тим чи іншим ознакам і співвідношенням універсального значення. У цілому, не дивлячись на гостру полеміку, представників різних підходів об'єднувало розуміння категорії «краса» як міри, симетрії, пропорційності, доцільності, ритмічності, гармонії.

Краса є феноменом когніції й культури, який разом з добром та істиною визначає найвищі цінності людства. Зміст універсалії КРАСА характеризується взаємозв'язком з концептом ЛЮДИНА, ключовим для будь-якої культури. Такий взаємозв'язок зумовив антропоцентричне тлумачення сутності краси, існування якої пов'язують з особливостями

світосприйняття людини, з її здатністю бачити цю ознаку в об'єктах дійсності [23].

Краса відіграє провідну роль у саморегуляції внутрішнього світу особистості. Проблемою розуміння і тлумачення категорії «краса» займалися філософи, поети, письменники, художники та вчені есіх часів і народів – від епохи Стародавньої Греції до сьогодення. Однак у різноманітні епохи й межах однієї культури існують різні концепції краси.

Матеріалістичної тенденції трактування краси притримувалися Демокрит, Арістотель, Епікур, Лукрецій Кар, які стверджували об'єктивну основу прекрасного, оскільки знаходиться у властивостях речей, зв'язках, відношеннях, закономірностях реальної дійсності, на протипагу вченню Платона, згідно з яким «прекрасне є абсолютною вічною й незмінною, надчуттєвою ідеєю» [15].

За Арістотелем, прекрасне – не занадто велике, не занадто мале. Краса виступає як міра, а мірою всього може бути людина. Саме в порівнянні з прекрасним предмет не повинен бути «надмірним» [2].

У Середньовіччі панувала концепція божественного походження краси (Фома Аквінський, Туртулліан, Франциск Ассізький). Бог, одухотворяючи кісткову матерію, надає їй естетичної властивості. Чуттєва краса вважалася гріховною, а насолода нею – недозволеною [1]. На протипагу цьому гуманісти епохи Відродження (Леонардо да Вінчі, В. Шекспір) утверджували красу самої природи і радість її сприйняття. Мистецтво вони розглядали як дзеркало, яке художник тримає перед природою [9].

Естетика класицизму (Н. Буало) зводила прекрасне до витонченого, прекрасна не вся природа в її цвітінні й буянні, а лише підстрижена, доглянута природа (наприклад, Версальський парк). Найвищим предметом мистецтва класицизм проголосив красу в суспільному житті, яку ототожнювали з добром і державною доцільністю [5]. Французьке Просвітництво (Вольтер, Дідро) знову розширює сферу краси й повертають її всій дійсності, яка для них прекрасна, – природні властивості (вага, колір, об'єм) [7].

Німецька класична естетика внесла ряд діалектичних ідей у розуміння природи прекрасного. Кант трактував прекрасне як об'єкт незацікавленого ставлення, протиставляючи красу користі, завершеність художньої форми – ідейному змісту [10]. Підхід Гегеля до цієї категорії пронизаний історизмом. У прекрасному він бачив один з етапів загальносвітового руху духу (абсолютної ідеї). У своєму розвитку дух набуває гармонійної єдності з матеріальною формою, ідея знаходить повне й адекватне вираження у формі, і це прекрасно. Краса для Гегеля – сфера мистецтва [8]. Л. Фейєрбах намагався вивести красу безпосередньо з фізичних властивостей предметів і явищ [21].

На думку В. Соловйова, краса є втіленням ідеї, гармоній духовного (ідеального) і речового (матеріального). Природна краса зруйнована, і людина, як істота одночасно природна і свідомо духовна, покликана увічнити її через мистецтво [18].

На межі ХІХ–ХХ століть у західноєвропейській естетиці набули поширення суб'єктивно-ідеалістичні погляди, згідно з якими людина у процесі естетичного сприйняття ніби одухотворяє естетично нейтральний світ і змушує його випромінювати красу. Тільки індивід вносить красу в природу, яка сама по собі лежить «по іншу сторону прекрасного й потворного», вона «позаестетична», а також «позаморальна» і «позалогічна» [11].

На підставі узагальнення різних філософських концепцій можна стверджувати, що зміст універсального концепту КРАСА виражають регулярні зв'язки з концептами ПРИРОДА, ЛЮДИНА, МИСТЕЦТВО, що уточнюються на фоні опозиційних зв'язків з концептом ПОТВОРНЕ.

Складність усвідомлення феномену краси пов'язана з цілим рядом причин. Перша причина пов'язана з тим, що прекрасне передбачає враження від того, що неможливо пояснити чи описати. Друга причина полягає в тому, що естетичне світосприйняття формується під впливом різноманітних чинників (природних, соціальних, метафізичних, суб'єктивних). Як стверджує Ю. Бокова, семантичний простір концепту КРАСА у мові є багатозаровим. Концепт КРАСА –

психоментальне утворення, що виникло у результаті формування уявлень, знань про красу й зафіксоване в національно-мовній картині світу. Відмінності культур відображаються в різних картинах світу, на основі яких будуються висловлення в мовах. У кожній культурі існують власні артефакти, чужі й малозрозумілі іншим культурам [4]. Таким чином, у кожній з досліджуваних мов виникає власний національний образ краси, який, за твердженням В. Богуславського, є ціннісно значущою сукупністю уявлень про зовнішність людини та її внутрішній світ, що оцінюються позитивно й історично склалися в рамках певної національної культури як результат узагальнення різноманітних аспектів ціннісних орієнтацій – морально-етичних, естетичних, прагматичних норм. Ця сукупність має системний характер і постійно розвивається, відображаючи динаміку розвитку соціуму, соціальні й культурні зміни, які відбуваються всередині нього. Тому дослідження культурної специфіки може зробити вагомий внесок в осмислення не тільки культурологічних, але й мовних явищ [3].

Розбіжності в естетичній оцінці між англійською, німецькою, українською та російською лінгвокультурами мають глибинний закономірний характер. Для слов'ян характерним є поєднання емоційного й раціонального ставлення до дійсності (з точки зору західного світосприйняття це виглядає як емоційність). У європейців послідовно протиставляється раціональне й емоційне ставлення до світу [14].

Концептосфера мовної особистості являє собою системну сукупність оперативних одиниць свідомості, які актуалізуються у процесі дискурсивної взаємодії. Оскільки концепт КРАСА є культурно значущим концептом, який є структурованим ментальним утворенням заснованим на взаємозумовлених макроблоках: «фізична краса», «духовна краса», «краса природи», «рукотворна краса».

Українці й росіяни протиставляють внутрішнє й зовнішнє, земне й неземне. Таким чином, істинною красою визнається краса внутрішня. Англійці й німці сприймають зовнішню красу з красою внутрішньою. Краса вважається менш цінною, ніж честь і совість: *Good fame is better than a good face. Handsome is as handsome does*, однак поступається розуму в російських

прислів'ях: *Красавице ум не помеха. Краса до венца, а ум до конца. Красота и без ума пуста.* Краса людини цінується більше, ніж її зовнішність: *Личиком гладок, да делами гадом. Не то хорош, кто лицом пригож, а тот хорош, кто на дело гож.*

Увага акцентується на зовнішньому, вважаючи, що воно повинне корелювати з внутрішнім змістом, хоча й визнають, що зовнішність може бути оманливою: *Neither beautiful, nor clever. Не хитер парень, да удачлив, неказист, да талантлив.* Для британців краса не є вічною: *beauty is a living thing, beauty is only skin deep*, для росіян – навпаки: *прекрасное вечно*.

Німецькі й російські приказки вказують на той факт, що самої лише краси недостатньо: *Schönheit kann man nicht essen. Снаружи красота, внутри пустота. Красивыми словами пастернак не помаслишь.* Краса, в англійських, як і в українських та російських прислів'ях, не має великого значення без відповідної моральності: *Fair without, false within. Ach wie bald schwindet Schönheit und Gestalt. Schön Gestalt verliert sich. Не родись вродлива, а родись щаслива. Не та мила, что хороша, а та мила, что по сердцу пришла. Родилась пригожа, да по нраву не гожа. В уборе и пень хорош.*

У зіставлюваних лінгвокультурах спільними є такі характеристики: 1) краса визнається однією з найвищих людських цінностей; 2) красі приділяється більше уваги, ніж характеристикам негативної естетичної оцінки; 3) краса пов'язана з іншими вищими цінностями; 4) краса жінки може бути оманливою. Наприклад, Джон Мільтон підкреслює, що тільки слабкі уми піддаються чарівності краси: *Beauty stands in the admiration only of weak led captive* [25].

Будучи універсальним явищем людського життя поняття «краса» універсальне для англійської, німецької, української та російської мовних свідомостей з точки зору сукупності існуючих ознак, що наповнюють його. Однак мовні інтерпретації цього концепту різні в зіставлюваних мовах, оскільки конотативні й асоціативні ознаки, виокремлені конкретною мовною свідомістю, своєрідні й базуються на ментальних образах, властивих тільки певному культурному соціуму [8].

Таким чином, краса має суб'єктивно-об'єктивну природу, тому для її розуміння необхідні різноманітні прояви духовності людини. Краса є орієнтиром для будь-якого суспільства, для будь-якої лінгвокультурної свідомості. Вона є комплексним поняттям, що поєднує в собі філософський, психологічний, етичний, естетичний та лінгвокультурологічний аспекти. Як свідчить дослідження фразеологічних фондів англійської, німецької, української та російської мов, європейці схильні до більш раціонального сприйняття прекрасного, співвіднесення привабливої зовнішності з внутрішньою красою. Для слов'ян характерним є емоційне підґрунтя бачення краси, результатом якого є наявність зв'язку цього поняття з природою та вищими силами, непідвладними людині. Водночас представники зіставлюваних лінгвокультур піддають сумніву вічність та правдивість краси, підкреслюючи, що вона може бути оманливою.

Перспектива подальшого дослідження полягає в установленні філософського, психологічного, етичного, естетичного та лінгвокультурологічного аспекту сприйняття концепту ПОТВОРНІСТЬ, а також реалізація протиставлення КРАСА – ПОТВОРНІСТЬ у лінгвокультурах, що досліджуються.

Література

1. Аквинский Ф. Сочинения / Аквинский Ф. – Санкт-Петербург : Ленанд, 2015. – 242 с.
2. Аристотель. Этика, эстетика, поэтика / Аристотель. – М. : Харвест, 2011. – 1280 с.
3. Богуславский В.М. Оценка внешности человека : словарь / Богуславский В.М. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 254 с.
4. Бокова Ю.С. Вербализация концепта «КРАСОТА» в русском и англоязычном лингвокультурном сознании : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю.С. Бокова. – М., 2012. – 20 с.
5. Буало Н. Поэтическое искусство / Буало Н. – М. : Азбука-классика, 2012. – 176 с.
6. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Вежбицкая А. : [пер. с англ., отв. ред. М.А. Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.

7. Вольтер. Философские сочинения / Вольтер. – М. : Наука, 1988. – 1953 с.
8. Гегель Г.В.Ф. Лекции по эстетике / Гегель Г.В.Ф. – Санкт-Петербург : Наука, 2007. – 624 с.
9. Да Винчи Л. Суждения о науке и искусстве / Леонардо да Винчи. – М. : Азбука-классика, 2012. – 365 с.
10. Кант И. Критика чистого разума / Кант И. – М. : Эксмо, 2015. – 736 с.
11. Клинцева Ю.В. Лексико-семантические и когнитивно-деривационные аспекты гиперпонцепта «КРАСОТА» (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю.В. Клинцева. – Краснодар, 2007. – 22 с.
12. Лашманова О.В. Формы проявления национального характера и методы его исследования / О.В. Лашманова // Материалы международной конференции. – М. : МГИМО, 2011. – С. 188.
13. Летуновская Н.В. Лексико-семантическая репрезентация концепта «КРАСОТА» в немецком и русском языках : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Н.В. Летуновская. – М., 2005. – 19 с.
14. Мещерякова Ю.В. Концепт «КРАСОТА» в английской и русской лингвокультурах : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ю.В. Мещерякова. – Волгоград, 2004. – 24 с.
15. Платон. Полное собрание сочинений в одном томе / Платон. – М. : «Альфа-книга», 2015. – 1312 с.
16. Садриева Г.А. Устойчивые образные средства, репрезентирующие концепт «КРАСОТА», в английском, русском и татарском языках : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г.А. Садриева. – Казань, 2007. – 25 с.
17. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : автореф. дис. на соискание ученой степени

док. філол. наук : спец. 10.02.19 – «Теория языка» / Г.Г. Слышкин. – Волгоград, 2004. – 39 с.

18. Соловьев В.С. Философия искусства и литературная критика / Соловьев В.С. – М. : Искусство, 1991. – 704 с.

19. Степанов Ю.С. Константы : Словарь русской культуры / Степанов Ю.С. – М. : Академический проект, 2001. – 590 с.

20. Телия В.Н. Русская фразеология : Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия В.Н. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

21. Фейербах Л. Основы философии будущего / Фейербах Л. – М. : Государственное социально-экономическое издание, 1936. – 192 с.

22. Філософський словник соціальних термінів : довідкове видання / [заг. ред. П.П. Андрущенко]. – К.–Х. : Р.И.Ф., 2005. – 672 с.

23. Цапок О.М. Мовні засоби репрезентації концепту КРАСА в поезії українських шістдесятників : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / О.М. Цапок. – Одеса, 2004. – 20 с.

24. Щербачук Л.Ф. Концептуалізація бінарної опозиції КРАСА / ПОТВОРНІСТЬ у сфері української фразеології / Л.Ф. Щербачук // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия : «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Том 24 (63), № 4. – Часть 2. – С. 198–202.

25. Milton J. Paradise Lost and Paradise Regained / Milton J. – London : HarpersCollins Publisher, 2011. – 192 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Христич Н.С.*

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2015 року